

pesnik triju ex-a: rastko petrović

slobodan sv. miletić

U posleratnoj jugoslovenskoj književnosti krajem šeste decenije došlo je do prevazilaženja uniformne i doktrinarne književnosti po modelu socijalističkog realizma kakav se negovao u »prvoj zemlji socijalizma« i umetnost reči se obratila svojoj modernoj tradiciji, velikim uzorima međuratne književnosti.

Množina poetskih, estetičkih i filozofskih orijentacija, stvaralački ogled u izrazu, oživeo je tako književno-istorijski i teorijski interes nauke i kritike za dela i poetike ovih pesnika i njihovo situiranje šire okvire moderne evropske književnosti. Ponovo su došli na dnevni red komparatistike razmeštanja njihovih genealoških grana na golemom stablu modernih umetničkih tendencija, avangardnih pravaca, pokreta, veza i uticaja. Neosporno su utvrđeni raboši dugovanja Krleže, Crnjanskog (čak Andrića), A. B. Šimića, Todora Manojlovića, Vinavera, U. Donadinija, S. Kosovela stilskoj širini ekspresionističke poetike. Mnogo manje pažnje bilo je poklanjano srpskim varijantama, ekspresionizma koje su po pesmi Crnjanskog dobile naziv »sumatraizam«, prema naslovu internacionalne revije za umetnost i književnost »Zenit« (urednici Lj. Micić i Ivan Gol) »zenitizam« ili po filozofskom intuitivnom saznanju Vinaverovom »kosmizam«. Oko »Zenita« bili su se okupili »stariji modernisti« iz grupe »Alfa« kao i D. Aleksić i R. Drainac.

Osim nekolikih rasprava, sve do studije Radovana Vučkovića »Poetika hrvatskog i srpskog ekspresionizma« Sarajevo, 1979 istraživanja na ovom polju bila su gotovo osudna. Još uvek, međutim, nema analize i tumačenja lirskog ekspresionizma na primerima dela Vinavera, Crnjanskog, Krleže, niti osvrta na rane stihove Rastka Petrovića pre »Otkrovenja«.

Petrovića je univerzitetska kritika označila kao »neposrednog preteču« nadrealizma i saputnika jugoslovenskog ekspresionizma. Rastkov ispisanik Dušan Matić piše u svom pismu Alenu Zofroa o nadrealizmu: »Kako se o tome – hoću da kažem o nadrealizmu u Beogradu – bez njega (Petrovića) i o poeziji između 1920. i 1921. kod nas uopšte može govoriti?«. Nezvanični šef beogradske nadrealističke grupe i žilavi polemika Marko Ristić tvrdi da je struktura nekih Rastkovih pesama po kompoziciji i konstrukciji bliska kubističkim nastojanjima u slikarstvu. Ove težnje, po Ristiću, probleme i igru oblika plastične umetnosti prenose u poeziju. Naslućujemo da se ovde radi o aspektima lirskog ja koje valja da se kao projekcija sveobuhvatnog bića preobrazu u »ti«, »on« i »mi«.

Paralelizam i prožimanje izama, zajednička revolucija u poetici, apokaliptično iskustvo kao globalna metafora propasti, sumraka i kraja sveta (Jakob van Hodis, Karl Kraus), resignacija i unutarnja iskorenjenost, reakcija na doživljaj klanice I svetskog rata, raspad etičkih vrednosti, nihilizam s pečatom ničeanstva, znatno otežavaju distinkcije karakterističnih stilskih odlika različitih pokreta, razabiranje među svim činionicima koji tvore intelektualnu i afektivnu fizionomiju jedne epohe.

Povodom prvog proznog dela Petrovićevog »Burlaska gospodina Peruna boga groma«, piše Ivo Andrić svoju poznatu književnu dobrodošlicu u »Srpskom književnom glasniku« (1922): »Nesumnjivo je vidna jedna karakteristika poratne književnosti u nas i na strani: burni scenarij, izdignut ton, po mogućnosti uraganski... Otud instinktivna težnja ka olujnim i nebolomnim temama«. Ovi redovi podjednako dobro kvalifikuju nemački ekspresionizam kao što mogu da se upotrebe i u kontekstu ruskog futurizma. Poetika nadrealizma na sličan način traži »konvulzivnu lepotu« i teži da postigne, po Rembovom receptu, »razdešenost čula«. Poetološko istraživanje otada sve češće išće pomoću uporedne estetike da bi odredilo neobičan preplet vizuelnog likovnog fenomena i sugestije poetske slike. Zar ekspresionizam nije tako i nastao: u srećnom susretu likovnih umetnosti i književnosti, u vezivanju sličnih avangardnih težnji, u socijalnoj pobuni, negaciji pretanjenih ili previše opredmečenih oblika prethodne umetnosti ili građanskih sadržaja od juče. Preteče novog duha« i novih pogleda na umetnost za Rastka Petrovića kao i za prve ekspresioniste bili su isti: slikari Van Gog, Gogen, Sezan, Matis i »fovisti« početka veka, koje je upoznao preko svoje sestre Nadežde, značajnog animatora moderne umetnosti i same značajne slikarke ekspresionističkog signuma izražajnosti. Njima valja priključiti i pesnike druge polovine 19. veka: Poa Vitmena Bodlera, Remba, Lotreamnna, Laforga, Žarija, Ferharena, savremenike Apolinera, Salmona, Alber-Bira, Sandrara, dvojezičnog Ivana Gola, koji kao i Rastko Petrović osciluje između specifičnih odrednica oba pokreta i ekspresionizma i nadrealizma (Ek-

spresionista od 1915. do 1922, Gol 1924. objavljuje prvi nadrealistički manifest pre Bretona).

Zanimljivu polaznu tačku istraživanja o Rastku Petroviću i ekspresionizmu (bez obzira na Micićeve ograde) nalazimo u časopisu »Zenit« čiji krug saradnika i osnovna orijentacija svedoči o solidarnosti internacionalnih poduhvata avangarde usmerenih na prodor i odbranu moderne umetnosti. U toj struji deluju izričiti ekspresionisti Ivan i Kler Gol, H. Valden i K. Hajnike u isto vreme kada se u susjednim rubrikama našeg časopisa pojavljuju prilozima Crnjanskog i R. Petrovića, R. Drainca i drugih. Krajnji rezultat ove ekspanzije moderne poezije valja naći u saradnji R. Petrovića sa minhenskim avangardnim časopisom »Das Kunstblatt« u kojem se objavljuje autorizovani francuski (doduše skraćeni) prevod ključne pesme »Tajna rođenja« iz prve zbirke »Otkrovenje«:

LA MYSTERE DE LA NAISSANCE

O ce rouge qui m'afflue de ma mere,
Cette lumiere, entend, de cette maison ou je ne reviendrais plus,
Rayon de feu, entend, des tentes lointaines et blanches
Pou le ridicule – pour moi – jeune homme
Dont la vision d'enfance est comme un revenant!
La foret sonore et enfouie me rappelle les etreintes;
Je ne vous parlerai jamais du fluh rouge de la liberte,
Je ne vous dirai jamais
L'ehantise vierge de la liberte!
Et combien d'une soupe grasse j'ai nourri de songes fous,
Combien de cieuh chauds j'ai bu d'une assiette!
Mais la supreme clarte de la maison a jamais qu'itee
Et le corps tout sonore de mots et de mouvements,
Me troubleront-ils – o merveille! – au moment du salut?
Je mourrai, je mourrai, mon sang, sous le trop fort eclat du jour!

TAJNA ROĐENJA

O crvenilo što mi doteče iz matere
Ta svetlost, čuj, iz doma gde se ne vraćam,
Plameni zrak, čuj, kroz šatore daleke i bele
Za smešnog – za mene – mladića
Kom se vizija detinjstva čini ko avet!
Šuma zvučna i zakopana seča me na zagrljaje;
Ja vam neću reći nikada crvenu plimu slobode!
Ja vam neću reći nikada
Ekstazodevičansku slobode!

A koliko samo masnom supom nahranili snova ludih,
Koliko vrućih nebesa kusah iz jednog tanjira!
Ali vrhovna svetlost doma zauvek napuštenog
I telo zvučno skroz od reči i pokreta
Zbuniće me, zar – o divote! – u trenu spasenja?

Umreću, umreću, krvi moja, od prejakog bleska dana!

Ponovni prevod, sada s francuskog, sačinio sam u saglasnosti sa srpskohrvatskim originalom, nastojeći da, za upoređenje, dam najmanja odstupanja, na koja se odlučio sam autor sažimajući ih u francuskom prevodu.)

Ova pesma je dakle posvećena otkrivenju telesnosti, koja je sugerisana kao vrsta biblijske misterije. Čulno stoji iznad psihičkog. Psihoanaliza bi u ovom dvojstvu našla traumu rođenja iz koje je proizašao i označila je kao čežnju za prenatalnim okriljem u majčinom skutu. Jednom simbolizovani, motivi biološkog atavizma pokazuju i ontogenetski preobražaj. Tako pesnik posredstvom telesne ekstaze uzalud išće razrešnicu krivice i moralno oslobođenje. I svoju pesmu Rastko Petrović shvata kao grozničavi komad života. Granica između umetnosti i života je izbrisana. Stihovi bez rime smenjuju one s naročitim rimom na bezvučnoj udaljenosti ili asonancu kao nosioca slobodnih ritmova opet bez svake metričke pravilnosti. Pesma, međutim, prema pesniku, ne služi da ostvari visoku umetnost već veliku ekstazu. Granica između umetnosti i stvarnosti ukida se uzbuđljivom dikcijom i zgušnjava »protiv gramatike« disonantnim govornim obrtom.

Zbirku »Otkrovenje« kritika je dočekala na nož i pesnika žigosala kao polno nastranog autsajdera. Pravoslavna crkva ga je gotovo anatemisala. Kao i u većini slučajeva, određena telesnost nije pripomogla svom prevrednovanju, niti pesničkoj slobodi već naprotiv, kao i kod ekspresionista, navukla kletvu i ukletost.

Osim »Tajne rođenja«, u časopisu »Das Kunstblatt« u almanahu »Europa« objavljene su još dve pesme: Rastka Petrovića »Toutes euelles sont vides« (»Svi su čanci prazni«) iz iste zbirke i »Le camarade immense« (»Veliki drug«), u skraćenoj verziji samoga autora. Kao i pomenuta pesma i ove su vredna pomoću u prepoznavanju »novog duha«, socijalno kritičkog i antiburžoaskog stava, apolinerovske čežnje za nedernutim doživljajima mladosti i iščezlim plačidrugom, bratom, ali ne donose lek protiv metafizičke studeni.

Opšte temeljne odrednice ekspresionističke estetike o izražavanju najdubljih impulsa modernog čoveka, eksteriorizovanom nagonu kroz nemaran oblik i eruptivnu intuiciju, lako se mogu, mutatis mutandis, prepoznati kao bitne odlike Petrovićeve poetike. Za ovaj pokret moderne umetnosti, iako na njegovom smiraju, (velika decenija 1910 – 1920. već je prohujala; Gero fon Vilpert u svom trebniku »Sachwörterbuch der Literatur« dodaje mu još pet godina), vezuje ga zajednička vizija kosmičkih prostranstava, »sila nemerljivih« »kosmičkog saosećanja«, himnički odnos prema budućnosti (nasleđe Vitmena i Ferharena, potom nezvan (najčešće) stih, aritmija, disonanca, razaranje sintakse, jer pesmom odsada ima da vlada jedino unutarnji ritam nošen isključivo ekstazom. Raskol umesto harmonije, svet metafizike i iracionalnog umesto estetike mere i racionalizovanog doživljaja (nasleđe Remboa i Lotremona) bezmalo su zajednički imenitelj starijih srpskih ekspresionista oko grupe »Alfa« (»Beogradske književne zajednice«). Kao savremenici intuicioniste Bergsona i njegove »Matiere et memoire« (Paris, 1896), koje ovaj shvata kao odvojene kategorije, pri čemu pamćenje i njegova oblik auree (osećanja vremena) nije podvrgnuto prirodnim zakonima, isto tako i kao svedoci frejldovskog uvida u iracionalne, sfere podsvesnog, nagona i sna, ekspresionisti otkrivaju samosvoju zakonitost psihičkih procesa u umetnosti i književnosti. Kao umetnički kritičar i pesnik srpske avangarde, oblikovao je Rasko Petrović, taj izdanak intuitivnog ekspresionizma, svoja umetnička iskustva iz ugla potpuno čiste, prvobitne, slobodno sagledane, »stvarnije stvarnosti, koja je utoliko stvarnija ukoliko je nematerijalnija, neposrednija i neprikrivena«. (»Sava Šumanović i estetika suviše stvarnog u novoj umetnosti«).

Slično svom starijem istomišljeniku i prijatelju S. Vinaveru, sastavljaču prvog individualizovanog ekspresionističkog manifesta kod Srba, shvatio je Petrović značenje Bergsonovog dinamičkog pojma vremena i životvornog elana kao naročitih, neiscrpnih bioloških i fizioloških funkcija života.

Sinestezija i simultanimizam kao posebni izraz ekspresionističke stilistike često se sreću u njegovoj poeziji kao glavni elementi preobražaja pesničke slike. Motiv zverinjaka i kaveza podignut na nivo simbola (kao kod Hajma i Volfenštajna) isprepleten sa surovom iskrenošću u evokaciji plotskog, ekspresionističkog dogma o ponovnom utelovljenju »golog čoveka«, »novog Adama«, krik i eksklamacija kao stilsko sredstvo, čovek – stvaralački subjekt koji u sebi nosi enigma života i otvorenost beskraju jednako čine onaj *terrain vague* u kojem se kreće moderni duh Raskove poezije. U svojim traganjima za mitskim korenima (on ih je tražio u slovenskoj mitologiji), za izvorima kolektivnog narodnog stvaralaštva u folkloru, a na temeljima intuicije i psihoanalitičkog istraživanja nesvesnog, Rasko se kao i neki ekspresionisti koristio dostignućima dubinske psihologije Dostojevskog, prožimao stvaralačkim duhom primitivnih i egzotičnih kultura, ne zanemarujući čak niti umetnost ludaka.

Prema egzistencijalnom modelu progonjenih i izopštenih ekspresionističkih pesnika, on je bio i ostao pesnik triju eha: ekstaze eksotizma eksodusa. Ekstaze kao autentičnog nagonskog izraza plati i povišene temperature poezije, eksotizma kao večne čežnje za nevinnošću predela i bića i eksodusa kao oblika egzistencije i kobi.

P. S. Naknadno mogao bih ovome dodati i četvrti ex: mladi Rasko Petrović bio je sasvim nesvesno ekspresionista po strastvenoj psihofizičkoj sklonosti krvnoj grupi i pesničkom registru.

SETA

*U ničanskom parku, sred leta
Dokle sa granja kaplje setu
Po mutnoj bari plovi labud:
Po tamnoj bari plovi labud.*

*Ali njegovo perje blista.
I njegova su prsa čista.
O! jadna, tužna, bela ptico:
O! usamljena, bela ptico*

*Što strpljivo kružiš po vodi,
Da l' snivaš izvor u slobodi,
Kraj kog bogovi behu mladi,
Kraj kog ljubavni behu jadi?*

*Ali bogovi već su stari
A labud kružeć, sam, po bari,
Vaj, čuti, k'o ja u životu,
I plovi, k'o ja po životu:*

*Ne ogleda juć' se sred leta.
Dokle sa palmi kaplje seta.
Ali kad jednog svanuća,
Krikne pun vrelog nadahnuća.*

*Umreće. A krik kog' iz grudi,
Trgnuće mržnja naspram
ljudi,
Odjeknuće u mojoj duši,
Zazvoniće u mojoj duši.*

U ČASOVIMA SUMNJE

*Grobovi vaši svud rasuti leže.
U njima i mi zakopani s vama.
Jer smo u ljubav što nas krvlju
veže
Ulili sebe i uzdanje kama.*

*Karika vi ste sad zlatnoga
mosta.
Mi oslabela sadašnjost i žrtva.
Vi živi smrću, mi živeli dosta.
Vi smrt ste slavna a mi slava
mrtva.*

*I Otadžbini kad vratimo duše
Dočekaće nas sestre, žene,
majke,
I pitaće nas: što nas suze guše
Kad nam je zemlja ko dvorac
iz bajke?*

*A oči naše reći će im tada:
Da su nam viti zastavnici pali:
Da nova bića nevina i mlada
Radaju da bi opet zakrlkitali.*

*Ljube će naše izneti nam
cveće:
Gde su nam venci, pitaće nas
drage,
I gde je mladost prepuna*

*proleća
Ključale krvi i bezumne
snage?*

*Srca će prazna odgovarat
njima:
Da mrtva mladost davno na
dnu spava,
I da su venci na crnim krsrima.
Procvala s nova iznad mrtvih
glava.*

*I deca će nam svoje usne dati,
I pitaće nas: zar ocevi nismo?
Da bol i očaj celine nam prati,
Kazaćemo, krikom, što uzalud
krismo.*

*A smrt kad dode smejaće se
glasno
Ništ' neće naći do leševa naše
I iskapljene otrovane čaše
Života u kom podlegosmo
časno.*

ZEMLJI

*Povr njiva u besu sve jačem,
Gde leševi trule bez groba i
slave,
Zaoraće bolom, zasejaće
plućem
A požnjeće srca i ponosne
glave*

*I nestaće ljudi. Utrće se pleme
Naroda mog, avaj! biće grobna
tama:
Opustiće svuda, a večno ko
vreme
Živeće još tuga, sred pustoši,
sama.*

*Rukama što drhću, ja bih da ti
zderem.
Zemljo, strašne jade i krvavu
ranu
Uspomene crne da ti krvlju
sperem
Da poslednje suze, zemljo, na
te kanu.*

*Ali bez života, spreman da
učitim
Umirući sanjam ja česte
zbijene,
Opaloga lišća pod pokrovom
žutim
Gde za uvek leže horde
razbijene.*

(Rasko Mite Petrović)